

źródła monastyczne

9

źródła monastyczne

9

Redaktor serii: Ks. Marek Starowieyski

starożytność

9

ISSN: 1230-6711

ISBN: 83-7354-154-3 – *brożura*

ISBN: 83-7354-155-1 – *oprawa twarda*

APOFTEGMATY

OJCÓW

PUSTYNI

tom 2

KOLEKCJA
SYSTEMATYCZNA

Wydanie drugie

Przekład:

ks. Marek Kozera

Wstęp:

ks. Marek Starowieyski

Bibliografia:

ks. Marek Starowieyski
Jan Pollok

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

KRAKÓW 2006

Projekt okładki i stron tytułowych: Andrzej Cieplucha

Redaktor tomu: Józef Kozak

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów
L.dz. 91/95, Tyniec, dnia 10.11.1995 r.
† Adam Kozłowski OSB, opat tyniecki

Wydanie drugie

ISBN 83-7354-154-3 broszura
ISBN 83-7354-155-1 oprawa twarda
ISSN 1230-6711

© Copyright by TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37
30-398 Kraków
tel. +48 (12) 267-53-92
tel./fax: +48 (12) 267-53-91
e-mail: wydawnictwo@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

SKRÓTY.....	7
WSTĘP	11
BIBLIOGRAFIA.....	25
KSIĘGA I	
<i>O postępie duchowym ojców.....</i>	79
KSIĘGA II	
<i>O wyciszeniu wewnętrznym.....</i>	85
KSIĘGA III	
<i>O żalu za grzechy</i>	91
KSIĘGA IV	
<i>O powściągliwości.....</i>	99
KSIĘGA V	
<i>O nieczystości.....</i>	116
KSIĘGA VI	
<i>O tym, że mnich nie powinien nic posiadać</i>	143
KSIĘGA VII	
<i>O cierpliwości, czyli męstwie</i>	151
KSIĘGA VIII	
<i>O tym, że nic nie powinno być na pokaz</i>	173
KSIĘGA IX	
<i>O tym, że nie należy nikogo osądzać</i>	181
KSIĘGA X	
<i>O rozwadze.....</i>	186
KSIĘGA XI	
<i>O tym, że trzeba żyć czujnie</i>	225
KSIĘGA XII	
<i>O tym, że należy się modlić bezustannie i czujnie</i>	241

KSIĘGA XIII

*O tym, że trzeba być gościnnym i z radością świadczyć
miłosierdzie* 246

KSIĘGA XIV

O posłuszeństwie..... 254

KSIĘGA XV

O pokorze..... 264

KSIĘGA XVI

O cierpliwości..... 294

KSIĘGA XVII

O miłości..... 301

KSIĘGA XVIII

O darze prorocstwa lub ekstazie..... 310

KSIĘGA XIX

O starcach, którzy czynili cuda 339

KSIĘGA XX

Niezwykły sposób życia niektórych ojców 346

KSIĘGA XXI

*Siedem zbiorów słów, które abba Mojżesz przesał do abba
Pojmena. Kto je zachowa, ten uchroni się od kary* 364

KSIĘGA XXII

O dwunastu pustelnikach..... 378

KSIĘGA XXIII

Sentencje Ojców 384

INDEKSY

Odesłań i aluzji biblijnych 389

Rzeczowy 393

Imion i nazw własnych..... 428

SKRÓTY

- ABol *Analecta Bollandiana*, Bruxelles 1882–.
- ABR *The American Benedictine Review*, Newark, (NY) 1950–.
- BenT *Benediktijns Tijdschrift*, Egmond 1952–.
- BHG *Bibliotheca hagiographica Graeca*, 1–3, Bruxelles 1957³
i jej *Auctaria* (1969, 1984).
- BHL *Bibliotheca hagiographica Latina*, 1–2, Bruxelles 1900–1901
(Supplementum 1986).
- BHO *Bibliotheca hagiographica orientalis*, Bruxelles 1910.
- BIFAO *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*,
Le Caire 1901–.
- BS *Bibliotheca Sanctorum*, Roma 1962–.
- BSAC *Bulletin de la Société d'Archéologie Copte*, Le Caire 1935–.
- Byzan *Byzantion*, Bruxelles 1924–.
- CCist *Collectanea Cisterciensia*, Godewaersvelde 1946–.
- Clavis *Clavis Patrum Graecorum*, cura M. Geerard 1–5, Turnhout
1974–1987.
- CSCO *Corpus scriptorum christianorum orientalium*, Paris,
Louvain 1903–.
- DACL *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* 1–15,
red. F. Cabrol, H. Leclercq, Paris 1907–53.
- DHGE *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*,
red. A. BAUDRILLART i in., Paris 1912–.
- DSAM *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*,
red M. VILLER, Paris 1937–.
- EChR *Eastern Churches Review*, London 1966–.
- Et *Etudes*, Paris 1857–.
- FIFAO *Fouilles de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*,
Cairo 1921–.
- HTR *The Harvard Theological Review*, Cambridge (Mass.)
1908–.

- Ir *Irénikon*, Amay, Chevetogne 1926–.
- JA *Journal asiatique*, Paris 1822–.
- JAAR *Journal of the American Academy of Religion*, Boston 1967–.
- JAC *Jahrbuch für Antike und Christentum*, Münster 1958–.
- JEH *Journal of Ecclesiastical History*, London 1950–.
- JRH *Journal of religious history*, Sydney 1961–.
- JTS *The Journal of Theological Studies*, London 1899–.
- MIFAO *Mémoires publiés par les Membres de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, Paris 1902–.
- Muséon *Muséon*, Louvain 1882–.
- NRTh *Nouvelle revue théologique*, Louvain 1869–1940, 1945–.
- OC *Oriens christianus*, Roma, Wiesbaden 1901–.
- OCP *Orientalia Christiana Periodica*, Roma 1935–.
- OŻ *Ojcowie żywi*, Kraków 1978–.
- PG J. P. MIGNE (wyd.), *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* 1–161, Paris 1857–66.
- PL J. P. MIGNE (wyd.), *Patrologiae cursus completus. Series Latina* 1–217, *Indices* 1–4, Paris 1841–1855.
- PSP *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, Warszawa 1969–.
- RAC *Reallexicon für Antike und Christentum*, red. T. KLAUSER i in., Stuttgart 1950–.
- RAM *Revue d'ascétique et mystique*, Toulouse 1920–.
- RBén *Revue bénédictine*, Maredsous 1884–.
- Regnault L. REGNAULT, *Les Pères du désert à travers leur apophtegmes*, Solesmes 1987.
- RHE *Revue d'histoire ecclésiastique*, Louvain 1910–.
- RHR *Revue de l'histoire des religions*, Paris 1880–.
- ROC *Revue de l'Orient chrétien*, Paris 1896–.
- RSR *Recherches de science religieuse*, Paris 1910.
- RTP *Revue de théologie et philosophie*, Lausanne 1868–.
- SCh *Sources Chrétiennes*, Paris 1941–.
- SMon *Studia monastica*, Barcelona 1959–.

- SteT *Studi e testi*, Città del Vaticano 1900–.
- StEv *Studia evangelica*, Berlin 1959–.
- StPatr *Studia patristica*, Berlin, Kalamazoo, Oxford, Leuven 1957–.
- SWP *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. J. M. SZYMUSIAK, M. STAROWIEYSKI, Poznań 1971.
- TU *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, Leipzig, Berlin, 1882–.
- VigCh *Vigiliae Christianae*, Amsterdam, Leiden 1947–.
- VoxP *Vox Patrum*, Lublin 1981–.
- VS *La vie spirituelle*, Paris 1919–.
- ZKG *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1965–.
- ZNW *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums*, Giessen, Berlin, New York 1900–.
- ŻrMon *Źródła Monastyczne*, Kraków-Tyniec 1993–.
- ŻrMon 4 *Apoftegmaty Ojców Pustyni, t. 1, Gerontikon. Księga Starców*, przekł. MAŁGORZATA BORKOWSKA, Kraków 1998.

Ks. Marek Starowieyski

WSTĘP

W pierwszym tomie *Apoftegmatów Ojców Pustyni* podano ogólne wiadomości o apoftegmatach i o ich zbiorach¹. Szczegółowe omówienie tego skomplikowanego problemu znajdziemy w podstawowej pracy J.C. Guy². Tutaj skupimy się tylko na samej kolekcji systematycznej, której polski przekład podajemy.

Zbiór alfabetyczny (*Alphabetikon – Kolekcja alfabetyczna, Gerontikon – Księga Starców*) powstał w drugiej połowie V wieku i był prawdopodobnie pierwszym wielkim zbiorem apoftegmatów. Żywa była jeszcze tradycja wielkich Ojców Pustyni, stąd też usystematyzowano apoftegmaty wedle ich imion, które wówczas jeszcze wiele ludziom mówiły. W miarę jednak upływu czasu, zmniejszała się fascynacja osobowością Ojców, pozostawało natomiast zainteresowanie ich nauką. Stąd też wiele apoftegmatów „utraciło” imię tego, który je wypowiedział, i funkcjonowało jako anonimowe; nie mogło więc znaleźć miejsca w zbiorze alfabetycznym. Tak wynikała konieczność znalezienia innego klucza do usystematyzowania apoftegmatów niż imiona sławnych mnichów. Tym nowym kryterium stały się główne tematy życia ascetycznego i według nich zaczęto apoftegmaty systematyzować: i te posia-

¹ *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, ŹrMon 4, Kraków 2004², 97–126.

² J.C. GUY, *Recherches sur la tradition grecque des Apophthegmata Patrum*, Subsidia hagiographica 36, Bruxelles 1984².

dające autora, i te anonimowe. Taka jest geneza zbiorów systematycznych.

Zbiór systematyczny powstał również w języku greckim, w drugiej połowie V wieku, ale prawdopodobnie po kolekcji alfabetycznej: jest to tzw. wersja „a”. Tego jednak pierwotnego zbioru nie posiadamy w oryginale greckim, mamy go natomiast w przekładzie łacińskim diakona Pelagiusza i subdiakona Jana, o których za chwilę, oraz częściowo w kolekcji koptyjskiej wydanej przez M. Chaîne (por. bibliografia na końcu tomu). Spotykamy w nim apoftegmaty znane z *Alfabetikonu*, oraz inne, nie umieszczone w nim, a ponadto fragmenty dzieł ascetycznych (Jana Kasjana czy Hyperechiosa) oraz kilka fragmentów nieznanego pochodzenia.

Ten zbiór ulegał stopniowo dalszej ewolucji: rozbudowywano go i powiększano o nowe apoftegmaty. Tak powstały wersja „b”, w kilku wariantach, z dodaniem 75 nowych utworów, oraz wersja „c” wzbogacona o 85 nowych apoftegmatów. Wersję „b” przygotował do druku J.C. Guy SJ, ale przedwczesna śmierć (29. 01. 1986) nie pozwoliła mu na wydanie tekstu; podjął się tego B. Flussin³. Pierwszy tom ukazał się w 1993 i obejmuje pierwsze dziewięć rozdziałów (ksiąg) kolekcji systematycznej.

Ten zbiór znał patriarcha Focjusz (IX w.), który w ten sposób opisuje go w swojej *Bibliotece*:

³ *Les apophthegmes des Pères. Collection systematique. Introduction, texte critique, traduction et notes* par J.C. GUY, SChr 387, Paris 1993. Istnieje francuski przekład tekstu greckiego całej kolekcji systematycznej, który wydał L. REGNAULT na podstawie rękopisu greckiego, *Les chemins de Dieu aux déserts*, Solesmes 1992.

„Niniejsza książka zawiera dwadzieścia dwa tematy i poprzez różne opowiadania okazuje pożytek, jaki odnosi się z każdego tematu. Pierwszy rozdział zawiera zachętę do postępu w doskonaleniu się na przykładach różnych osób; drugi ukazuje korzyść płynącą ze spokojnego życia, trzeci mówi o panowaniu nad sobą i zaznacza, że nie należy tego panowania ograniczać wyłącznie do wstrzemięźliwości w jedzeniu, ale podobnie również do innych poruszeń duszy, czwarty poucza, jak powinniśmy zbroić się do walk narzucenych nam przez prostytutkę. Piąty rozdział traktuje o ubóstwie i o tym, jak należy chronić się przed chciwością. O cierpliwości i męstwie mówi rozdział szósty. Siódmy przypomina, że nie należy niczego robić na pokaz; ósmy, że nie powinno się nikogo sądzić. Rozróżnianiem zajmuje się rozdział dziewiąty. Dziesiąty mówi, że zawsze należy być trzeźwym; jedenasty, że należy nieustannie modlić się w trzeźwości, a dwunasty, że powinno się lubić gości i z radością być litościwym; trzynasty poucza o uległości; czternasty – o pokorze, piętnasty – o cierpliwości; szesnasty omawia miłosierdzie; siedemnasty traktuje o widzeniach; osiemnasty o starcach oznaczonych piętnem cudu; dziewiętnasty opowiada o życiu wielu ojców w miłości Boga. W końcu rozdział dwudziesty przytacza słowa ludzi, którzy zestarzelili się w ascezie, a dwudziesty pierwszy przedstawia dysputy starców nad ich koncepcjami; dwudziesty drugi rozdział zawiera sentencje Hezychiusza, kapłana w Jerozolimie.

Takie tematy zawiera książka. Jest ona niezwykle pożyteczna – bardziej niż jakakolwiek inna – dla tych, którzy wiodą życie prowadzące do dziedzictwa Niebios.

Styl książki odznacza się jasnością: co do reszty – jest ona taka, jaką może być książka odpowiadająca mężom, którzy nie przejawiają ambicji literackich, lecz cały trud i gorliwość wkładają w swoje uczynki”⁴.

Tekst łaciński stanowi więc przekład pierwotnej formy kolekcji systematycznej, którą uzupełnili benedyktyni – A. Wilmart, dodając epitome czy lepiej streszczenie księgi dwudziestej trzeciej⁵, oraz C.M. Batlle, który wydał opuszczone przez Resweydego apoftegmaty⁶ – te uzupełnienia wprowadziliśmy do niniejszego przekładu. Liczba rozdziałów u Focjusza i w nowych wydaniach się nie zgadza: Focjusz bowiem opuścił tytuł księgi trzeciej. Przekład łaciński powstał w początku wieku VI, a jego autorów Pelagiusza i Jana możemy niemalże z pewnością utożsamiać z postaciami dobrze znanymi historykom Kościoła: poza Pelagiuszem bowiem, przyszłym papieżem, nie znamy w wieku VI innego diakona tego imienia w Rzymie, podobnie jak znany jest subdiakon Jan, również przyszły papież.

Pelagiusz pochodził z rzymskiej rodziny arystokratycznej i należy przypuścić, że otrzymał solidne wykształcenie, obejmujące również znajomość języka greckiego. Wstąpiwszy do stanu duchownego, szybko zwrócił na siebie uwagę. Diakonem został prawdopo-

⁴ FOCJUSZ, *Biblioteka*, kod. 198, tł. O. JUREWICZ, 1, Warszawa 1988, 151n.

⁵ *Le recueil latin des apophtegmes*, RBén 34(1922) 184–198, wydanie tekstu – 196–198.

⁶ C.M. BATLLE, „*Vetera nova*”. *Vorläufige kritische Ausgabe bei H. Rosweyde fehlender Vätersprüche*, w: *Festschrift Bernhardt Bischoff zu seinem 65. Geburtstag dargebracht*, Stuttgart 1971, 32–42. W naszym wydaniu dodatkowe apoftegmaty oznaczamy gwiazdką.

dobnie w latach 526–530. W 536 roku zasiadał na synodzie w Konstantynopolu, który miał sądzić patriarchę Antimosa. Jako apokryzariusz, czyli przedstawiciel papieski na dworze konstantynopolitańskim za papieży Agapeta, Sylweriusza i Wigiliusza, prowadził aktywną działalność również na Wschodzie. Polecił on na stolicę Aleksandryjską mnicha Pawła na miejsce wygnanego monofizyty Teodozjusza. Paweł jednak nie został przyjęty w Aleksandrii i wypędzono go do Gazy. Pelagiusz udał się wtedy do Palestyny z delegacją biskupów, a więc z Efremem z Antiochii, Piotrem z Jerozolimy oraz z Hypatiosem z Efezu dla rozsądzenia tego sporu. W czasie tego pobytu w Palestynie zapoznał się Pelagiusz z mnichami klasztoru św. Saby, a następnie zaangażował się w spory orygenesowskie. W Konstantynopolu przebywał do 543 roku, po czym powrócił do Rzymu. Od 545 roku zastępował nieobecnego w Rzymie papieża Wigiliusza, rozwijając aktywną działalność, m. in. był posłem do króla Totili w 547 roku. W 551 roku udał się znowu do Konstantynopola, by wspierać internowanego papieża Wigiliusza. Tam redagował jego pisma teologiczne i dzielił losy papieża: został aresztowany i internowany w klasztorach na Wschodzie. Powrócił do Rzymu po śmierci Wigiliusza i 16 kwietnia 556 roku został wybrany biskupem Rzymu; rządził Kościołem do 561 roku⁷.

Kiedy Pelagiusz przełożył apoftegmaty? Należy przypuszczać, że znał język grecki już w Rzymie, więc przekład mógł teoretycznie powstać już wtedy, być

⁷ R. DEVREESSE, *Pélagie Ier*, DThC 12A, 1933, 660–669; F.X. SEPPELT, K. LÖFFLER, *Dzieje papieży*, Poznań 1936, 102n. ks. M. STAROWIEYSKI, *Sobory niepodzielonego Kościoła*, Tarnów 1994, 79–94.

może trafił tu rękopis niedawno powstałego dzieła. Przekładu dokonał jeszcze jako diakon, a więc po roku 526/530, na które to lata datuje się jego diakonat. Czytamy bowiem w rękopisie notę, w połowie księgi 18: *usque hic de graeco in latinum transtulit Pelagius diaconus ecclesiae romanae, subdita Ioannes subdiaconus*, na końcu zaś księgi dwudziestej pierwszej: *expliciunt sermones sanctorum patrum, interpretati de graeco in latinum a diacono Pelagio sanctae ecclesiae romanae et Ioanne subdiacono*⁸. Wykluczyć więc należy okres jego biskupstwa w Rzymie. A. Mundò uważa, że tłumaczenie powstało w latach 526/530 (to znaczy po otrzymaniu diakonatu) do 535, bądź w latach 543–547. Nie wykluczając tych dat przypuszczać należy, że powstało bądź jeszcze w Rzymie, bądź też w czasie całego jego pobytu na Wschodzie, tym bardziej, że Pelagiusz utrzymywał tam ożywione kontakty z mnichami wschodnimi. Natomiast nieco trudniej jest przyjąć, że powstało już po jego powrocie na Zachód. Słusznie zauważa natomiast A. Mundò, że pomiędzy powstaniem przekładu a objęciem pontyfikatu musiała zachodzić dość duża przerwa, w której mógł powstać przekład Jana oraz anonimowy autor mógł dopisać dwie ostatnie księgi. Za wczesną datacją przemawia to, że tekst ten znał św. Benedykt, który do niego nawiązuje w kilku miejscach⁹. Być może otrzymał go

⁸ C.M. BATLLE, *Die „Adhortationes Sanctorum Patrum” („Verba Seniorum”) im lateinischen Mittelalter, Beitrage zur Geschichte des alten Mönchtums und des Benediktinerordens*, H. 31, Münster 1972, 11n.

⁹ Reguła 40,6 – por. *Adhortationes* 4,31; Reguła 18,25 – por. *Adhortationes* 4,57. Por. A. MUNDÒ, *Studia Anselmiana* 42,1957, 134 inne miejsca zbliżone do *Vitae Patrum*. Por. D. GORCE, *La part des „Vitae Patrum” dans l’élaboration de la règle bénédictine*, *Rev. lit. et*

Benedykt od swego przyjaciela biskupa Sabinusa, który w 535 roku kontaktował się w Konstantynopolu z Pelagiuszem – i po powrocie, być może, odwiedził przyjaciela – a w 546 z pewnością spotkał się ze św. Benedyktem na Monte Cassino¹⁰. Pelagiusz przekład przerwał w połowie 18 księgi, a więc musiało zajść jakieś gwałtowne wydarzenie, które mu uniemożliwiło pracę. Jakie? Nie wiemy i prawdopodobnie wiedzieć nie będziemy¹¹.

Pracę Pelagiusza podjął subdiakon Jan, podobnie jak i Pelagiusz pochodzący z kręgów arystokracji rzymskiej. Został on następnie następcą Pelagiusza na tronie papieskim i panował w latach 561–574. O jego pontyfikacie mamy dość skąpe wiadomości. Rządy jego przypadły na czasy wyjątkowo trudne dla Kościoła. W Rzymie Jan musiał bronić mieszkańców przed Narsesem, mszczącym się za swoje niepowodzenia wojskowe. Północną Italię, rozdieraną przez schizmę, wynikłą ze sporu o „Trzy Rozdziały”, najechali Longobardowie, którzy wolno posuwali się na południe, ku Rzymowi. W Galii trwał otwarty konflikt Kościoła z królem Burgundii¹².

monast. 14(1929) 338–399. Podobnie w *Regula Magistri* znajdujemy nawiązania do *Vitas* 26,34–36; 63,6–11; 92,94–99.

¹⁰ Sabinus biskup Canosa występuje w *Dialogach* Grzegorza Wielkiego: 2,15,3, SCh 260, 1979, 185 i 3,5, tamże 272–276.

¹¹ A. MUNDO, *L'authenticité de la „Regula S. Benedicti”*, szczególnie rozdział *La version des Vitae Patrum de Pélage, son emploi dans RB et datation*, w: *Commentationes in Regulam S. Benedicti cura B. Steidle*, Roma 1957, 129–136.

¹² E. AMMAN, *Jean IIIe*, DThC 8,1, 1947, 597; F.X. SEPPELT, K. LÖFFLER, dz. cyt. 103.

Nie potrafimy powiedzieć, kiedy pracę podjął Jan. Na pewno był jeszcze subdiakonem, jak widać z uwag powyżej cytowanych. Św. Benedykt znał tylko tę część, którą przełożył Pelagiusz, jak to udowodnił wspomniany już A. Mundò, a więc około 545 roku, gdy Benedykt kończył swą *Regułę*. Przekładu ostatnich ksiąg kolekcji systematycznej jeszcze nie było¹³.

Nie jest dziełem przypadku, że właśnie Jan miał zamiar dokończyć dzieło Pelagiusza. Jak się wydaje, łączyły ich jeśli nie więzy przyjaźni, to przynajmniej współpraca. Prawdopodobnie Pelagiusz i Jan stali po stronie papieża Sylwesterusa w czasie jego depozycji, obydwaj również wzniesli w Rzymie bazylikę ku czci św. Apostołów Filipa i Jakuba, jak świadczył znajdujący się w tej bazylice epigram¹⁴.

Księgi dwudziesta druga i dwudziesta trzecia nie podają żadnych wiadomości na temat ich autora, który nie chciał, by dzieło pozostało niedokończone. Pokorny tłumacz, który jest prawdopodobnie autorem obydwu uwag łacińskich dotyczących autorstwa Pelagiusza i Jana, sam nie podał swojego imienia. Jeśli więc istotnie on jest ich autorem, co raczej możemy przyjąć, przekład musiał powstać przed 556 rokiem, a więc gdy Pelagiusz był jeszcze diakonem, a Jan subdiakonem: trudno bowiem przypuścić, żeby papieża nazy-

¹³ A. MUNDÒ, dz. cyt.; C.M. BATLLE, *Die „Adhortationes”*, dz. cyt., 9–15

¹⁴ *Liber pontificalis, Silverius*, wyd. L. DUCHESNE 1, Paris 1981, 293. Czy wspomniany Jan był istotnie późniejszym papieżem, pozostaje sprawą dyskusji. Inskrypcję podaje *Liber pontificalis*, tamże, 306:

*Pelagius coepit complevit papa Iohannes:
unum opus amborum, par micat et meritum.*

Por. A. MUNDÒ, dz. cyt., 131.

wał diakonem. Tak więc całość dzieła powstała w pierwszej połowie VI wieku¹⁵.

Tak więc największą część przełożył Pelagiusz – osiemnaście ksiąg, Jan – trzy księgi, anonim jedną przełożył i jedną streścił.

Ten tekst łaciński kolekcji systematycznej wydał H. Rosweyde, wielki wydawca literatury monastycznej w XVII wieku, jako V i VI księgę dzieła *Vitas Patrum*¹⁶ i on został przedrukowany w *Patrologia Latina*¹⁷. Wydanie apoftegmatów zawiera pewne opuszczenia, które uzupełnił dom C.M. Batlle. Te opuszczenia tłumaczy ich wydawca podobnymi początkami apoftegmatów („dixit abba”, „dixit senex” itd.), stąd wynikały pomyłki, opuszczenia, skracanie itd. Te uzupełnienia wprowadziliśmy do tekstu zawartego w niniejszym tomie¹⁸. Dodajmy, że C.M. Batlle przygotowuje wydanie tekstu łacińskiego kolekcji systematycznej, a prace, które cytowaliśmy, stanowią materiały przygotowawcze do tego wydania.

Apoftegmaty podzielone są na dwadzieścia trzy księgi różnej długości, opatrzone tytułami odpowiadającymi tym, które (z wyjątkiem trzeciej) podaje Focjusz. Kolekcja znajduje się, jak zaznaczyliśmy, w księdze V i VI *Vitas Patrum*, niemniej jednak w sposób

¹⁵ A. MUNDÒ, dz. cyt., 136.

¹⁶ *Vitae Patrum...*, Antverpiae 1615; 1628; Lyon 1617, itd. Por. BHL, 943nn.; LThK 9,1964, 61n. Pozostaje problem tytułu: *Vitae* czy *Vitas*? C.M. BATLLE przebadawszy rękopisy stwierdził, że w pierwotnym tytule jest archaizowany nominativus *Vitas*, natomiast wtórnym jest *Vitae*. Innym wariantem pierwszej wersji jest zbitka *Vitaspatrum*.

¹⁷ PL 73–74.

¹⁸ Por. J.C. BATLLE, por. przyp. 6.

niewielki: księga XVIII naszej kolekcji jest podzielona na dwie połowy: pierwsza z nich znajduje się w piątej księdze dzieła Rosweydego, a druga w szóstej. Natomiast nasza księga dwudziesta druga znajduje się w rozdziale czterdziestym czwartym księgi VII u Rosweydego; w końcu księgę dwudziestą trzecią naszej kolekcji opublikował w roku 1922 benedyktyn A. Wilmart¹⁹. Tabela podana w przypisie pokazuje układ dzieła u Rosweydego i w *Patrologia Latina* oraz autorów jego części²⁰.

¹⁹ A. WILMART, dz. cyt., przyp. 5.

²⁰ Układ ksiąg kolekcji systematycznej u Rosweydego i w *Patrologia Latina*:

ks. I.	– Rosweyde V,1,	= PL 73,855–857,	Pelagiusz.
ks. II.	– Rosweyde V,2,	= PL 73,856–860,	Pelagiusz.
ks. III.	– Rosweyde V,3,	= PL 73,860–864,	Pelagiusz.
ks. IV.	– Rosweyde V,4,	= PL 73,864–873,	Pelagiusz.
ks. V.	– Rosweyde V,5,	= PL 73,873–888,	Pelagiusz.
ks. VI.	– Rosweyde V,6,	= PL 73,888–893,	Pelagiusz.
ks. VII.	– Rosweyde V,7,	= PL 73,893–905,	Pelagiusz.
ks. VIII.	– Rosweyde V,8,	= PL 73,905–909,	Pelagiusz.
ks. IX.	– Rosweyde V,9,	= PL 73,909–912,	Pelagiusz.
ks. X.	– Rosweyde V,10,	= PL 73,912–933,	Pelagiusz.
ks. XI.	– Rosweyde V,11,	= PL 73,933–941,	Pelagiusz.
ks. XII.	– Rosweyde V,12,	= PL 73,941–943,	Pelagiusz.
ks. XIII.	– Rosweyde V,12,	= PL 73,943–947,	Pelagiusz.
ks. XIV.	– Rosweyde V,13,	= PL 73,947–953,	Pelagiusz.
ks. XV.	– Rosweyde V,15,	= PL 73,953–969,	Pelagiusz.
ks. XVI.	– Rosweyde V,16,	= PL 73,969–973,	Pelagiusz.
ks. XVII.	– Rosweyde V,17,	= PL 73,973–978,	Pelagiusz.
ks. XVIII.	– Rosweyde V,18+VI,1	= PL 73,978–988.	
			993–1000, Pelagiusz, Jan.
ks. XIX.	– Rosweyde VI,2,	= PL 73, 1000–1004,	Jan.
ks. XX.	– Rosweyde VI,3,	= PL 73,1004–1014,	Jan.
ks. XXI.	– Rosweyde VI,4,	= PL 73, 1014–1022,	Jan.
ks. XXII.	– Rosweyde VII,44,	= PL 73, 1060–1062,	Anonim.
ks. XXIII.	– A. Wilmart, RBén 34(1922)	196–198,	Anonim.

²¹ A. WILMART, dz. cyt., 188.

Ten dziwny podział księgi XVIII wyjaśniają dopiero rękopisy. Otóż pod koniec osiemnastej księgi Rosweydego, znajdujemy uwagę, którą podaliśmy już w oryginale łacińskim: „Aż dotąd z języka greckiego na łacinę przełożył Pelagiusz, diakon Kościoła Rzymskiego. To, co dalej następuje – Jan subdiakon”. I od tego miejsca Rosweyde zaczyna swoją szóstą księgę, rozrywając w ten sposób księgę osiemnastą na dwie części: pierwszą, przełożoną przez diakona Pelagiusza, i drugą – przez subdiakona Jana²¹.

Jeśli chodzi o tytuł księgi, podaje się zazwyczaj *Verba seniorum*. C.M. Battle, po przebadaniu tradycji rękopiśmiennej stwierdził, że poprawny tytuł brzmi *Adhortatio(nes) (sanctorum) patrum ad profectum perfectionis (monachorum)*. Natomiast tytuł grecki brzmiał: *Biblos ton geronton* lub *Paradeisos* wedle wspomnianego wydania J.C. Guy tekstu greckiego kolekcji systematycznej, lub prawdopodobnie *Biblos andron hagion* wedle *Biblioteki Focjusza*²². Dodajmy, że ten przekład bywa również przypisywany św. Hieronimowi (+419), co jest oczywistym anachronizmem. Dom A. Wilmart przypuszcza, że dopisek o przekładzie tekstu przez jakiegoś bliżej nieznanego ludziom średniowiecza diakona Pelagiusza łączył się im z Pelagiuszem, mnichem bretońskim, twórcą pelagianizmu, a więc powszechnie znanym heretykiem. Stąd,

²¹ A. WILMART, dz. cyt., 188.

²² C.M. BATTLE, *De suscepta editione latinae versionis „Verba Seniorum” communiter adpellatae*, SMon 1(1959) 116–120; tenże, *Die „Adhortationes”*, dz. cyt. 11; SCh 397, 92. Focjusz, kod. 198, wyd. R. HENRY, t. 3, Paris 1962, 95.

by ratować piękny tekst, przypisano mu jako tłumacza wielkiego i czcigodnego doktora Kościoła²³.

Przekład kolekcji systematycznej tu podany nie jest pierwszym polskim tłumaczeniem tego utworu. W 1688 r. ks. Sebastian Piskorski przełożył całość *Vitas Patrum* Rosweydego, a więc także i kolekcję systematyczną²⁴.

Pozostaje jeszcze kilka uwag dla czytelnika, który zapoznawszy się już uprzednio z *Gerontikonem*, być może będzie zdziwiony, gdy spotka się w naszym tomie z apoftegmami znanymi już z tamtego. Jest to prawda, ale niezupełna. Warto bowiem porównać apoftegmata z obydwu tomów: te greckie i te, które przeszły przez sito mentalności łacińskiej Pelagiusza i Jana. Bywa, że treści i forma są bardzo podobne, kiedy indziej jednak różnią się dość znacznie. Po drugie, te same apoftegmata znajdują się w różnym kontekście, co pozwala na zwrócenie uwagi na różne aspekty myśli zawartej w apoftegmacie. I po trzecie, nasz zbiór zawiera szereg apoftegmatów zupełnie nieznanymi w *Gerontikonie*.

Jest jeszcze i czwarty powód, który kazał nam wydać kolekcję systematyczną, a mianowicie jej ogromne powodzenie w Europie średniowiecznej. *Vitas Patrum* cieszyły się wielką popularnością w późnej starożytności i w średniowieczu. Zachęcał do ich czytania św. Benedykt w *Regule*, nazywając „narzędziami cnót dla prawdziwie dobrych i posłusznych mnichów”; stąd też

²³ A. WILMART, dz. cyt., 189.

²⁴ S. PISKORSKI, *Żywoty Ojców*, Kraków 1688, 501–587.

były one czytane w klasztorach benedyktyńskich²⁵. Potwierdza ich znajomość Kasjodor w swych *Institutiones*²⁶, Paweł i Stefan w *Regule*²⁷. O ich pożytku pisał Grzegorz z Tours (28). Cytowali je Izydor z Sewilli, Defensor z Ligugé, Valerius z Vierzo i inni²⁸, a potem weszły do kanonu lektury teologicznej, cytowano je jako przykłady kaznodziejskie. Około 100 stron poświęconych wymienianiu autorów i cytatów z *Vitas Patrum*, a więc i z naszych *Adhortationes* w dziele C.M. Batlle – pośród których znajdziemy również i Mateusza Polaka (XIII w.) – stanowi dobitny przykład ich powodzenia²⁹. W latach 1470–1548 dzieło wydano 27 (lub 28) razy. Mimo ganienia życia mniszego pochwalał je Marcin Luter: *Sunt enim in eo libro... multa egregie dicta et facta, quae ut fragmenta Euangelicae mensae colligere oportet et non abiicere cum istis sordibus, quae alii imprudentes miscuerunt*³⁰.

Popularność *Vitas Patrum* dzieliły i apoftegmaty. Dom C.M. Batlle wyliczył, że z lat między 550 a 1000 zachowało się około 50 całościowych lub fragmenta-

²⁵ Reguła 73: *bene viventium et oboedientium monachorum instrumenta virtutum*, Tyniec 1983, 224.

²⁶ *Institutiones divinarum litterarum* 32,4, PL 70,1147A. CD.

²⁷ *Miraculorum libri*, MGH scr. merov. 1,2,1885, 742; PL 71, 1094C–D.

²⁸ Por. C.M. BATLLE, *Die „Adhortationes”*, dz. cyt., 210nn.

²⁹ M. LUTHERS, *Werke*, 54 Bd., Weimar 1928, 109–111. Cytuję za C.M. BATLLE, *Die „Adhortationes”*, dz. cyt. 296n. Fragment pochodzi ze wstępu M. Lutra do dzieła jego przyjaciela G. MAIORA, *Vitae Patrum in usum ministrorum verbi*, Wittenberg 1544. W innym dziele, *De votis monasticis*, cytuje kilkakrotnie apoftegmaty.

³⁰ C.M. BATLLE, *De suscepta editione*, dz. cyt. 117; tenże, *Die „Adhortationes”*, dz. cyt., 298–304.

rycznych rękopisów apoftegmatów z całej ówczesnej Europy, od Hiszpanii, poprzez Anglię, obecne Niemcy i Francję oraz Włochy i Austrię. Ogólnie mówiąc z wieków VII do XV zachowało się 105 rękopisów kompletnych lub prawie kompletnych i 250 mniej lub bardziej fragmentarycznych. W miarę rozszerzania się wpływów chrześcijaństwa rozszerza się także ich wpływ: znajdujemy je w Czechach, na Węgrzech i w Polsce. Kolekcja systematyczna w wersji łacińskiej stanowiła jeden z niesłychanie ważnych dokumentów kultury średniowiecznej Europy.

Po wydaniu kolekcji alfabetycznej i systematycznej stoimy na półmetku polskiego przekładu całości apoftegmatów na język polski. Pozostają do wydania kolekcje mniejsze oraz apoftegmaty zawarte w zbiorach orientalnych (syryjskich, koptyjskich, ormiańskich, etiopskich itd.) oraz w dziełach ascetycznych greckich, jak np. Pawła Euergetinosa. Prace nad przygotowaniem tych apoftegmatów są w toku.

Łomianki, w dniu św. Hieronima, 30. IX. 1995